

УДК 327.3(477)

**Літвін Л. А.,
м. Сєверодонецьк****БАЛАНС СИЛ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ:
СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ**

У статті розглядаються сутнісні особливості балансу сил у міжнародних відносинах, аналізується роль сучасної України у формуванні та реалізації балансу сил, а також вплив українсько-російського конфлікту на геополітичну рівновагу світу.

Ключові слова: баланс сил, міжнародні відносини, формула рівноваги світу, українсько-російський конфлікт.

Протягом своєї історії людство зазнало безліч міжнародних і локальних конфліктів. І навіть у ХХІ столітті поряд з науково-технічним прогресом, демократизацією та глобалізацією спостерігаються локальні воєнізовані конфлікти, де задіяні національні інтереси держав, етнічні та територіальні питання, а також геополітичний порядок і розстановка сил на міжнародній арені. Не стала виключенням і Україна, де спостерігається один із найскладніших воєнно-політичних конфліктів останніх часів. Зважаючи на неспроможність сучасних міжнародних політико-правових норм забезпечити мир і стабільність, зокрема, в Україні, наразі необхідне певне оновлення концепції світового порядку, основою якого є баланс сил у міжнародних відносинах та рівновага світу. Цим і визначається актуальність даної теми.

Метою роботи є визначити сутність балансу сил у міжнародних відносинах та роль України в ньому.

Засади теорії й сам принцип політики балансу сил були розроблені й апробовані в державах Стародавнього Сходу та Стародавній Греції. Так, ще Фулідід у своїй роботі «Афіни проти Мелоса» описував формування балансу сил між давніми державами задля загального порядку й процвітання. Окремі елементи проблематики викладені в працях Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, М. Вебера, А. Шопенгауера. Д. Г'юм зауважив, що теорія балансу сил ґрунтується на здоровому глузді та очевидній розсудливості. Автором сучасної теорії балансу сил беззаперечно вважають американського вченого Г. Морґентау (1904–1980), який проголосив її «основним і непорушним законом міжнародних відносин».

До нещодавнього часу в Україні приділялась недостатня увага дослідженням балансу сил у міжнародних відносинах та ролі України в ньому. Це питання розглядалось поверхнево, в контексті загальної характеристики міжнародних відносин, національних інтересів України, геополітики тощо. Але останні воєнно-політичні події активізували науковий інтерес щодо ролі України в розстановці сил на міжнародній арені. Наприклад, є цікавою робота М. Сунгуровського, який аналізує баланс сил і зміни в ньому на тлі українсько-російського конфлікту. Українська дослідниця О. Новакова розглядає українсько-російські відносини крізь призму зовнішньополітичних відносин європейських країн. На сьогоднішній день перспективами досліджень є роль України в міжнародному балансі сил, значення балансу сил для України, визначення особливостей модернізації сучасного балансу сил, оновлений геополітичний концепт розвитку для України тощо.

М. Мальський і М. Мацяк зазначають, що в зовнішній політиці реалізація концепції балансу сил полягала в тому, щоб не допустити переваг у тому чи іншому регіоні світу однієї з держав шляхом створення ворожих коаліцій [5, с. 283].

У той же час теорію балансу сил не визнають як ефективну й домінуючу багато вчених. Її критикували такі геополітики як Н. Спайкмен, Г. Кісінджер, Г. Шварценберг. За їх ствердженням, ідея сили переважає над ідеєю права, безпека держави ґрунтується тільки на її силі, та саме сили надається перевага як найдієвішому засобові зовнішньої політики.

Але, не зважаючи на можливу недосконалість теорії балансу сил, у сучасному глобалізованому високотехнологічному світі саме її реалізація може зберегти стабільний розвиток людства. Більше того, баланс сил у своїй основі не заперечує використання сили, а навпаки, обґрунтовує використання силових і коаліційних ресурсів для забезпечення світової рівноваги.

Узагалі, баланс сил у міжнародних відносинах (англ. Balance of power) – зовнішньополітична теорія, основною засадою якої є ідея закономірності розвитку відносин між державами в межах певних циклів упродовж усієї світової історії. Зміст теорії балансу сил формулюється в трьох тезах:

основою раціональних міжнародних відносин є стабільність, що ґрунтується на рівновазі сил держав, які потенційно можуть воювати між собою;

причиною війни є порушення рівноваги сил між державами-ворогами, що дає підстави сильнішій сподіватись отримати перемогу та робить її позицію безкомпромісною, а поведінку – агресивною;

стабільність можна підтримувати, створюючи коаліції, спрямовані проти найсильнішої з держав (порушника рівноваги), до того ж сумарна сила членів коаліції має бути не менша за силу протилежної сторони [5, с. 282].

Наразі саме коаліція європейських держав, зокрема, України, може стати одним із ефективних засобів вирішення геополітичної напруженості, що склалася, зберегти стабільність міжнародної системи, остаточно визначити вектори діяльності.

Головне в теорії балансу сил – це положення про державу-балансир. Як вважав Г. Моргентау, той, хто контролює рівновагу, займає ключову позицію в системі балансу сил, оскільки саме «балансир» визначає результат боротьби за верховенство [8, с. 125]. Зважаючи на геополітичне положення, саме ідея держави-балансиру, саме шлях сильної «серединної» держави має стати успішною геополітичною стратегією України.

Саме в цій тезі й розкривається роль України в формуванні й функціонуванні балансу сил у міжнародних відносинах. Той, хто контролює територію України – той грає одну з основних ролей в світовій розстановці сил. Наразі головне завдання України – забезпечити контроль саме української держави на території країни, стабілізувати воєнно-політичну ситуацію й поступово реалізовувати тезу держави-балансиру.

Як зазначає директор військових програм Центру Разумкова М. Сунгуровський, саме Україні належить роль ключової ланки в суперництві ЄС і США з РФ – як потенційній складовій конкуруючих інтеграційних процесів: з одного боку, Східного партнерства ЄС і розширення НАТО, з іншого – євразійського проекту Російської Федерації. Якщо для ЄС – з його дещо бюрократичним підходом до партнерства – Україна до останнього часу не була головним пріоритетом, то для Російської Федерації недопущення виходу України з орбіти її впливу є принциповим питанням. За цих умов Україна може стати об'єктом торгу глобальних гравців. Щоб цього не сталося, Україна має перетворитися на справжнього суб'єкта міжнародних відносин – із самостійною, міцною внутрішньою, зовнішньою та оборонною політикою, підтримуваною більшістю громадян [6].

Практично це є дуже складним, неоднозначним шляхом. У світового співтовариства, українських учених і політиків сформувалось кілька поглядів на подальший розвиток України. Президент США Б. Обама запропонував польську модель перехідного періоду для України. Але більшість учених і дипломатів схиляються до фінської моделі. Саме її на початку конфлікту висунули два відомі геополітики – З. Бжезинський і Б. Скоукрофт.

Дійсно, польська модель, яка передбачає децентралізацію влади, «шокову терапію» в економіці, інтенсивність реформ тощо, виправдала б себе на початку незалежності української держави чи навіть зараз при відсутності воєнно-політичного конфлікту. Але на сьогоднішній день Україна потребує іншого підходу до вирішення ситуації, що склалася.

«Фінляндія зуміла зберегти свою внутрішню свободу й суверенітет, але протягом більш, ніж сорока років держава була змушена обмежувати свою зовнішньополітичну активність. Будь-яка держава, оточена більш сильними ворогами, може вижити лише двома способами – або бути вкрай войовничими, або проводити хитру політику домовленостей і балансування. Якщо Ізраїль є прикладом виживання за рахунок войовничості, то Фінляндія протягом «холодної війни» дотримувалася другої тактики» [1].

Фінська модель для України передбачає: будучи сусідом Російської Федерації, входити до Євросоюзу, але утримуватися від вступу в НАТО. Але наразі, коли воєнно-політичний конфлікт зайшов надто далеко й може перейти у фазу «заморожування», від України може знадобитися відмова й від вступу до ЄС (на певний час). Як би не хотілось усвідомлювати це правлячій еліті та частині населення, але це може стати єдиним засобом для збереження людських життів і територіальної цілісності. Назвемо це політичним гамбітом – необхідністю держави пожертвувати певним чинником розвитку задля реалізації більш значних національних інтересів.

Адже такі фактори як недостатньо міцний для цього конфлікту військовий потенціал України; неможливість вступу України до ЄС й НАТО в найближчі строки; фактична відсутність дієвої воєнно-політичної допомоги від європейських держав і країн НАТО; нівелювання світовим співтовариством низки міжнародних політико-правових документів щодо гарантування безпеки Україні не дадуть змоги українській державі так чи інакше вийти переможцем з цієї неоголошеної війни.

Противники нейтралітету стверджують, що неприєднання України до НАТО збільшуватиме подальші ризики зовнішніх загроз. Але, по-перше це буде тимчасовий захід (до цього питання можна повернутися через декілька років), по-друге, для вступу до ЄС та НАТО Україні необхідний час, якого зараз у держави немає. Альтернативою фінської моделі може стати тільки дійсна воєнно-політична підтримка України країнами НАТО.

І саме тут прослідковується порушення Російською Федерацією балансу сил, до якої призвела, зокрема, політика «умиротворення», яку реалізують країни Заходу. Кожна з цих країн, керуючись своїми причинами (банківські активи, газові питання, воєнні контракти тощо), забуває про

більш довгострокові та глобальні наслідки порушення світового порядку та стабільності, до якої може призвести їх політика.

За словами М. Сунгуровського, Російська Федерація, насправді, змусила світ боятися, що, з одного боку, значно пом'якшує тональність офіційних відносин з нею міжнародної спільноти та Заходу, обмежує можливості проведення більш жорсткої політики щодо неї навіть у випадку принципової незгоди з її кроками, а з іншого – додає Росії впевненості в реалізації її політики і привід вважати пострадянський простір законною зоною власного впливу з можливим її поширенням на окремі країни колишнього соціалістичного табору [6]. Звідси й витікає імітація політичних дій європейських країн і США щодо українсько-російського конфлікту, а також перетворення міжнародних домовленостей на політичний фарс.

Як уже було зазначено, українсько-російський конфлікт призвів до геополітичної напруженості – стану міжнародних відносин, що характеризується конфліктністю між акторами, глобальними загрозами та невдоволеністю однієї або кількох держав ситуацією, що склалася. Така напруженість є наслідком глобальних протиріч. Вона зачіпає питання суверенітету та незалежності держав, безпеки життя та здоров'ю населення, етнопонаціональні проблеми. По відношенню до існуючої міжнародної системи така напруженість носить деструктивний характер, що може призвести до ще більших глобальних загроз.

Саме правляча еліта й громадянське суспільство, які мають об'єднатися в прагненні зберегти територіальну цілісність і єдність народу України, повинні обрати для себе ту модель вирішення конфлікту, яка на сьогоднішній день стане найбільш ефективною для стабілізації ситуації й наблизить державу до реалізації обраної геополітичної стратегії.

З теорією балансу сил тісно пов'язана концепція формули рівноваги світу, бо в основі відображають одну мету – запобігання домінування в міжнародній системі однієї або групи держав, забезпечення підтримки міжнародного порядку. Взагалі, формула рівноваги світу – це концепція системи рівноваги сил, що характеризується відсутністю загальної конфронтації, допускаючи ймовірність конфліктів маргінального значення; розподіл світового впливу між окремими центрами сили – «полюсами» (традиційно оптимальною кількістю полюсів вважається п'ять) [Цит.: 5, с. 294].

Як влучно зазначив О. ф. Бісмарк, уся політика може бути зведена до формули – намагайся бути серед трьох у світі, де править крихкий баланс п'яти держав, це єдиний справжній захист проти формування ворожих коаліцій [2, с. 99].

Якщо Україна успішно реалізує вищезначену геополітичну стратегію держави-балансирю, вона зможе ввійти до цих п'яти держав не як просто «важлива територія», а як самостійний актор на міжнародній арені.

Американський учений М. Каплан вважає, що система рівноваги сил характеризується такими правилами, яких дотримуються «полюси»:

діяти з метою розширення власних можливостей, надаючи перевагу дипломатичним засобам перед військовими;

краще застосувати воєнну силу, ніж утратити змогу розширити свої можливості;

радіше припинити воєнні дії, ніж повністю знищити одну з провідних держав;

діяти проти будь-якої коаліції чи однієї держави, що намагається домінувати в системі;

діяти проти держав, які підтримують наднаціональні принципи організації в системі;

давати змогу відновити статус переможеним та обмеженим у своїх можливостях провідним державам [4, с. 221].

Формула рівноваги світу знаходить своє відображення й в концепції світового порядку (за Г. Моргентау), яка ґрунтується на ідеї реалізації державами лише власних життєво необхідних інтересів і їхній добровільній відмові від інтересів впливу [8, с. 157].

Відомий російський геополітик В. А. Дергачов визначає світовий порядок як геополітичний устрій світу, та трохи інакше інтерпретує дану концепцію. За його словами, вже не є актуальною геополітична формула «Хто володіє Євразією, той володіє світом». У цивілізованій геополітиці стає популярною концепція нового світового порядку, в основі якої формула «Хто володіє інформаційними й біологічними технологіями, той володіє світом» [3]. Тому в сучасному світі примітивні загарбницькі війни в результаті призведуть тільки до дестабілізації міжнародної системи й кризових явищ.

Виходячи з цього, зрозуміло, що Україні для геополітичного суверенітету необхідний у першу чергу науково-технічний розвиток.

Таким чином, на сучасному етапі рівновага сил є найоптимальнішим концептом розвитку світової спільноти задля більш ефективної реалізації миру та стабільності. Можливою перспективою подальших досліджень є деяке оновлення розуміння формули рівноваги світу, її певна геополітична модернізація з позиції української держави, а також з урахуванням новітніх інформаційно-комунікативних систем.

У той же час саме додержання балансу сил у міжнародних відносинах може дати ту необхідну рівновагу, яка за допомогою норм міжнародного

права та правил дипломатії дає змогу міжнародній системі стабільно функціонувати та самоорганізовуватися.

Не можна недооцінювати роль України в реалізації світового балансу сил. Це повинні зрозуміти в першу чергу самі українці. В цьому основну роль мають відіграти громадянське суспільство й консолідована політична еліта, усвідомлення українцями себе єдиною незалежною нацією. Тоді Україна перетвориться в сильну державу-балансир – державу миру, благополуччя й порядку. В той же час для України баланс сил у міжнародних відносинах – це можливість стабільного розвитку без зовнішніх загроз та агресії з боку сусідніх держав.

Література

1. Бассетс Л. Финская модель для Украины / Льюси Бассетс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stockinfofocus.ru/2014/06/10/el-pais-finskaya-model-dlya-ukrainy/>
2. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. Т.1. [Перевод с нем. под ред. А. С. Ерусалимского] / Отто фон Бисмарк. – М. : ОГИЗ. – 334 с.
3. Дергачёв В. А. Геополитика. Русская геополитическая энциклопедия / Владимир Александрович Дергачёв [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dergachev.ru/Russian-encyclopaedia/index.html>
4. Каплан М. Система и процессы в международной политике / Мортон Каплан // Теория международных отношений: [Хрестоматия] / [Сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова]. – М. : Гардарики, 2002. – С. 220–235.
5. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: [Підручник. 2-е вид., перероблене і доп.] / Мальський М. З., Мацяк М. М. – К. : Кобза, 2003. – 528 с.: іл.
6. Сунгуровський М. Геополітичний аналіз балансу сил і змін у ньому на фоні російсько-українського конфлікту / Микола Сунгуровський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php>
7. Стратегічний вибір: основні моделі національної безпеки та зовнішньої політики України / Центр дослідження міжнародних відносин за підтримки The Black Sea Trust for Regional Cooperation of the German Marshall Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cs.cirs.kiev.ua/images/stories/2014/Strategychni_ alternatyvy.pdf
8. Morgenthau J. H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Fifth Edition, Revised / Hans J. Morgenthau. – New York : Alfred A. Knopf, 1978. – 210 p.

В статье рассматриваются существенные особенности баланса сил в международных отношениях, анализируется роль современной Украины в формировании и реализации баланса сил, а также влияние украинско-российского конфликта на геополитическое равновесие мира.

Ключевые слова: баланс сил, международные отношения, формула равновесия мира, украинско-российский конфликт.

The article reviews the essential features of the balance of power in international relations, analyzed the role of modern Ukraine in the formulation and implementation of the balance of power and influence Ukrainian-Russian conflict in the geopolitical balance in the world.

Keywords: *balance of power, international relations, formula balance of the world, Ukrainian-Russian conflict.*

Літвін Лілія Анатоліївна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.